

The Statelessness of ISIS and Its Impact on the Axis of Resistance

Komeil Rafti Hamze Kalayi^{*}, Ali Mahmoudi^{}**

Ali Salehi Farsani^{*}**

Abstract

This study explores the geopolitical and strategic implications of ISIS's transformation from a territorially-based caliphate to a stateless, decentralized, and transnational guerrilla network. The central research question is how this transition has influenced the security dynamics and strategic responses of the Axis of Resistance—primarily composed of Iran, Hezbollah, Syria, and Iraqi Shiite militias. The hypothesis posits that ISIS's statelessness has not diminished its threat, but has diversified and amplified it through asymmetric warfare, cyber operations, and transregional terror networks. Employing a descriptive-analytical methodology and relying on library sources and document analysis, this study demonstrates that post-2017, ISIS adopted non-conventional warfare tactics, enhanced its media apparatus, and expanded its network into Africa, Central Asia, and Afghanistan. The findings suggest that the Axis of Resistance has had to recalibrate its strategies—shifting from conventional military operations to intelligence-driven counterinsurgency, border control, and cyber defense—to adapt to the emergent, fluid, and non-territorial nature of the ISIS threat.

^{*} PhD Candidate in Political Science, Islamic Azad University, Semnan Branch, Semnan, Iran,
Komeil.hamze@gmail.com

^{**} Assistant Professor, Department of Political Science, Parand Branch, Islamic Azad University, Tehran,
Iran (Corresponding Author), Ali.mahmoudi1982@gmail.com

^{***} Assistant Professor, Department of Political Science, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan,
Iran, Ali_salehi62@yahoo.com

Date received: 18/02/2025, Date of acceptance: 18/04/2025

Keywords: ISIS Statelessness, Axis of Resistance, Hybrid Warfare, Cyberterrorism, Transnational Jihad, Regional Security.

Introduction

The rise and fall of ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) marked a significant shift in the dynamics of non-state violence in the Middle East. Between 2014 and 2017, ISIS exerted territorial control over large swathes of Iraq and Syria, presenting itself as a proto-state. However, the subsequent collapse of its territorial caliphate led not to its demise, but to a transformation into a stateless insurgency. This "statelessness" marks a transition from conventional occupation to a diffuse guerrilla structure, where ISIS survives through asymmetric operations, digital propaganda, and decentralized cells. For the Axis of Resistance—a strategic bloc led by Iran and comprising Syria, Hezbollah, and Iraqi militias—this development has had profound implications. No longer facing a defined adversary within fixed borders, the Axis is now challenged by a mobile, unpredictable, and ideologically driven enemy.

Materials & Methods

This study is grounded in critical geopolitics theory, particularly as articulated by scholars such as Gearóid Ó Tuathail and John Agnew, who stress the importance of discourse, mobility, and the erosion of fixed territoriality in shaping contemporary security threats. Methodologically, the research is descriptive-analytical, relying on secondary sources including academic literature, policy reports, ISIS primary media (e.g., Dabiq, Rumiyah), and geopolitical data. By integrating discourse analysis with empirical security developments across the region, the study deciphers how the Axis of Resistance has adapted to ISIS's evolving threat matrix.

Discussion & Results

The statelessness of ISIS can be analyzed across five primary dimensions:

- Territorial Displacement and Decentralization:

Following the fall of Mosul and Raqqa, ISIS lost its centralized command hubs. It responded by relocating to security-vacuous zones such as the Syrian desert, Iraq's Anbar province, and parts of Afghanistan. These regions lack effective state governance, allowing ISIS operatives to reconstitute cells and launch hit-and-run attacks. The loss of territorial governance forced ISIS into a guerrilla posture, with loosely connected cells operating semi-independently across multiple fronts. For

Iran and its allies, this means facing a threat that no longer adheres to geographic limitations.

Shift to Asymmetric Warfare:

ISIS adopted tactics such as suicide bombings, IED ambushes, targeted assassinations, and sporadic assaults on civilian and military targets. These operations are cheaper, require fewer resources, and are more difficult to preempt. For instance, Iranian-backed Popular Mobilization Forces (PMF) in Iraq have faced repeated ambushes in Diyala and Kirkuk provinces, areas previously cleared of ISIS presence. The persistence of these attacks illustrates that military victories over ISIS's territory did not translate into the neutralization of its operational capacity.

Cyber and Information Warfare:

ISIS leveraged platforms such as Telegram, Twitter, and encrypted dark-web channels to distribute propaganda, recruit foreign fighters, and coordinate operations. The group's media arms—Al-Furqan, Al-Hayat, Dabiq, and Rumiya—strategically used visual and rhetorical tactics to craft a heroic image of jihad while inspiring lone-wolf attacks globally. Iran, Hezbollah, and Syrian cyber units responded by ramping up digital surveillance, content takedown campaigns, and counter-narrative production. Yet the adaptability of ISIS's online presence has made it an enduring digital menace.

-Emergence of Transnational Networks

Without a central base, ISIS cultivated regional affiliates: ISIS-K in Afghanistan, ISIS-West Africa in Nigeria and the Sahel, and latent cells in Central Asia. These groups operate under a shared ideological umbrella but possess local autonomy. Iran's eastern borders with Afghanistan and Pakistan, already vulnerable due to ethnic and sectarian complexities, are now under heightened surveillance due to infiltration concerns. Similarly, Hezbollah has had to reinforce its eastern Lebanese borders to thwart infiltration attempts from Qalamoun and Aarsal.

-Ideological Persistence and Recruitment Evolution

With territorial ambitions temporarily shelved, ISIS pivoted to promoting "individual jihad" via lone-actor operations. The group's shift from a state-building narrative to a decentralized insurgency model made it harder to track and predict recruitment patterns. Instead of field camps, ISIS now relies on encrypted communication to incite followers worldwide. Iran's domestic intelligence apparatus has repeatedly disrupted cells inspired or directed by ISIS media, underlining the group's ongoing ideological resonance despite its military setbacks.

Conclusion

The transition of ISIS from a territorial caliphate to a stateless network represents a paradigm shift in the nature of non-state threats in the Middle East. For the Axis of Resistance, and particularly Iran as its central node, this evolution demands not only military recalibration but also strategic innovation across information, intelligence, and border security domains. The stateless ISIS thrives in "ungoverned spaces"—both physical and digital—and its persistent ability to adapt and regenerate underscores the limitations of traditional counterinsurgency frameworks. As critical geopolitics posits, power is no longer strictly tied to territorial control but to the ability to mobilize narratives, exploit liminal spaces, and construct globalized ideological flows. In this context, the Axis of Resistance must engage with ISIS not just through kinetic force but through a deeper understanding of the fluid, networked, and discursive nature of modern insurgency.

Bibliography

- Abbaspour Fathabadi, M., & Rahimi Moghadam, F. (2021). *A thematic analysis of ISIS media techniques in projecting power: A case study of Dabiq and Rumiya*. *Soft Power Studies*, 11(4), 189–217. {In Persian}
- Abbaszadeh Fathabadi, M. (2023). Globalization, identity, and ISIS. *Semiannual Journal of Islamic Political Thought*, 10(1), 17–40.
- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning world politics*. Routledge.
- Awan, I. (2017). *Cyber-extremism: Isis and the power of social media*. *Society*, 54(2), 138–149. <https://doi.org/10.1007/s12115-017-0114-0>
- Balakh, M., & Mardomi, A. (2017). *Analysis of ISIS military tactics in the proxy war against the Syrian state and nation*. *Sacred Defense and Contemporary Battles Studies*, 2(2), 27–58. {In Persian}
- BBC News Persian. (2021, August 22). Taliban takes control of Afghanistan: What happened and what's next? *BBC Persian*. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58332084>
- Byman, D. (2015). *Al Qaeda, the Islamic State, and the global jihadist movement: What everyone needs to know*. Oxford University Press, USA.
- Farwell, J. P. (2014). *The Media Strategy of ISIS*. *Survival*, 56(6), 49–55. <https://doi.org/10.1080/00396338.2014.985436>
- Flint, C. (2016). *Introduction to geopolitics*. Routledge.
- Freedman, L. D. (2021). *Nonstate warfare: The military methods of guerrillas, warlords, and militias*. Princeton University Press.
- Gerges, F. A. (2021). *ISIS: A History*. Princeton University Press

95 Abstract

- Hassan, H. (2016). The sectarianism of the Islamic State: Ideological roots and political context.
- Jones, R. (2018). *Borders and mobility in South Asia and beyond*. Anthem Press.
- Kavami, M. H., Daneshvar Deylami, M. R., & Ghazaei, A. R. (2017). *Methods and sources of ISIS financial support and countermeasures*. *Defense Economics Quarterly*, 2(5), 129–148. {In Persian}
- Kazemi Goudarzi, Z., & Salavatian, S. (2018). *ISIS propaganda model in recruitment (Case study: Dabiq Magazine)*. *Strategic Basij Studies*, 21(79), 145–185. {In Persian}
- Kazemi, S. A. A., & Jegarlouii, N. M. (2017). Study on the role of identity-oriented actors in the Syrian crisis. *Juridical Tribune Journal= Tribuna Juridica*, 7(1).
- Kouhkan Bagheri, A., & Bagheri, S. (2015). *The roots of ISIS formation in Central Asia*. *Islamic World Political Research*, 5(3), 183–207. {In Persian}
- Mamadouh, V., & Dijkink, G. (2006). Geopolitics, international relations and political geography: The politics of geopolitical discourse. *Geopolitics*, 11(3), 349-366.
- Najafi, A., Ebadinejad, S. A., & Amiri, N. (2023). *Future scenarios for the presence and activities of ISIS in Iran's eastern borders*. *Police Geography Journal*, 11(43), 42–70. {In Persian}
- Najat, S. A. (2015). *The ISIS terrorist group and the national security of the Islamic Republic of Iran: Challenges and opportunities*. *Politics Quarterly*, 2(6), 103–119. {In Persian}
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. Routledge.
- Rob, J., & Shapiro, J. (2023). A brief history of online influence operations. *Lawfare*.
- Semati, M., & Szpunar, P. M. (2018). *ISIS beyond the spectacle: communication media, networked publics, terrorism*. *Critical Studies in Media Communication*, 35(1), 1–7. <https://doi.org/10.1080/15295036.2018.1414751>
- Simbar, R., & Azin, S. (2019). *Security challenges in Sistan and Baluchestan following the presence of the Taliban and ISIS in Afghanistan*. *Southwest Asia Studies Quarterly*, 2(8), 91–130. {In Persian}
- Specia, M. (2019). The evolution of ISIS: from rogue state to stateless ideology. *The New York Times*.
- Taneja, Kabir (2018). «The Fall of ISIS and its Implications for South Asia», Orf Issue Brief, ISSUE NO. 220.
- Tuathail, G. Ó., & Dalby, S. (Eds.). (1998). *Rethinking geopolitics* (p. 28). London: Routledge.

بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت

کمیال راقتی حمزه کلایی*

علی محمودی**، علی صالحی فارسانی***

چکیده

این پژوهش به بررسی پیامدهای بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت می پردازد. با سقوط خلافت داعش و از دست دادن پایگاه های سرزمینی، این گروه از یک نیروی متعارف به یک سازمان چریکی، غیرمتمرکز و فراملی تبدیل شد. پرسش اصلی تحقیق این است که چگونه بی سرزمینی داعش بر امنیت و راهبردهای محور مقاومت تاثیر گذاشته است؟ فرضیه پژوهش بر این اصل استوار است که بی سرزمینی داعش نه تنها موجب کاهش تهدیدات آن نشده، بلکه با تغییر مدل جنگی، تقویت جنگ اطلاعاتی و رسانه ای و گسترش شبکه های تروریستی در مناطق مختلف، چالشهای جدیدی را برای محور مقاومت ایجاد کرده است. یافته های تحقیق نشان می دهد که داعش پس از از دست دادن قلمرو، تمرکز خود را بر حملات پراکنده، جنگ سایبری و تبلیغاتی، و ایجاد شاخه های فراملی در آفریقا، آسیای مرکزی و افغانستان گذاشته است. این تحولات موجب شده که محور مقاومت نیز استراتژیهای خود را تغییر داده و علاوه بر عملیاتهای نظامی، مقابله اطلاعاتی و رسانه ای را در اولویت قرار دهد. روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده و از منابع کتابخانه ای و اسناد مرتبط برای بررسی تحولات پس از بی سرزمینی داعش استفاده شده است.

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد سمنان، سمنان، ایران،
Komeil.hamze@gmail.com

** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد پرند، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
Ali.mahmoudi1982@gmail.com

*** استادیار گروه علوم سیاسی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران، Ali_salehi62@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۹

کلیدواژه‌ها: بی‌سرزمینی داعش، محور مقاومت، جنگ چریکی، جنگ اطلاعاتی، شبکه‌های تروریستی، امنیت منطقه‌ای.

۱. مقدمه

تحولات ژئوپلیتیکی خاورمیانه در دهه‌های اخیر همواره تحت تأثیر بازیگران دولتی و غیردولتی قرار داشته است. ظهور داعش به عنوان یکی از برجسته ترین نمونه‌های بازیگران غیردولتی، نه تنها معادلات امنیتی منطقه را تغییر داد، بلکه مفاهیم سنتی حاکمیت، مرزبندی های جغرافیایی و جنگ های متعارف را به چالش کشید. داعش در اوج قدرت خود (۲۰۱۴-۲۰۱۷) با تصرف مناطق گسترده‌ای در عراق و سوریه، یک نظم جدید مبتنی بر خلافت سرزمینی را مطرح کرد. اما شکست های متوالی این گروه در برابر ائتلاف های منطقه‌ای و بین‌المللی، آن را از یک گروه دارای کنترل سرزمینی به نیرویی بی‌سرزمین تبدیل کرد که در فضای غیرمتمرکز و شبکه‌ای به فعالیت ادامه می‌دهد. این وضعیت، که به بی‌سرزمینی داعش تعبیر می‌شود، پیامدهای گسترده‌ای برای امنیت منطقه‌ای، بویژه برای محور مقاومت، داشته است. بی‌سرزمینی داعش به معنای نابودی کامل این گروه نبود، بلکه موجب تغییر تاکتیک‌ها و استراتژیهای آن شد. در دوران پساداعش، این گروه به عملیاتهای چریکی، حملات تروریستی پراکنده، جنگ سایبری و نفوذ در مناطق با حاکمیت شکننده روی آورده است. در این شرایط، مرزهای سنتی دیگر نقش تعیین‌کننده‌ای در محدودسازی تهدیدات داعش ندارند، چرا که این گروه توانسته است با استفاده از فضاهای بدون حاکمیت مشخص، خود را به عنوان یک نیروی فراملی و نامتمرکز بازتعریف کند. این پدیده، درک جدیدی از تهدیدات امنیتی ارائه داده است که بر مبنای آن، گروه‌های غیردولتی می‌توانند بدون نیاز به کنترل سرزمینی، همچنان به عنوان بازیگران فعال در محیط ژئوپلیتیکی عمل کنند. از سوی دیگر، محور مقاومت که متشکل از ایران، حزب‌الله، گروه‌های شیعه عراق و دولت سوریه است، همواره داعش را به عنوان تهدیدی جدی برای امنیت و نفوذ منطقه‌ای خود تلقی کرده است. با سقوط خلافت داعش، محور مقاومت در سه حوزه اساسی استراتژیهای خود را بازتعریف کرده است: نخست، تمرکز بر مقابله با تهدیدات غیرمتمرکز و تقویت توانمندی‌های اطلاعاتی و امنیتی برای مهار حملات داعش؛ دوم، تلاش برای پر کردن خلأهای ژئوپلیتیکی ناشی از سقوط داعش از طریق افزایش نفوذ در مناطق آزادشده؛ و سوم، بازتعریف گفتمان خود در برابر تهدیدات تکفیری به‌منظور

تقویت مشروعیت منطقه‌ای. نظریه ژئوپلیتیک انتقادی به عنوان چارچوب تحلیلی این پژوهش، به ما کمک می‌کند تا درک بهتری از تغییرات در مفهوم مرزها، قدرت و بازیگران داشته باشیم. برخلاف ژئوپلیتیک سنتی که بر حاکمیت سرزمینی تأکید دارد، ژئوپلیتیک انتقادی نشان می‌دهد که چگونه بازیگران غیردولتی می‌توانند از طریق گفتمان‌های سیاسی، ایدئولوژیک و استفاده از فضاها نامتمرکز، همچنان به عنوان بازیگران کلیدی در معادلات امنیتی باقی بمانند. بنابراین، بررسی پیامدهای بی‌سرزمینی داعش بر محور مقاومت نه تنها از منظر امنیتی، بلکه از نظر تحولات ژئوپلیتیکی منطقه‌ای نیز حائز اهمیت است.

۲. پیشینه تحقیق

اگنیو (۲۰۰۳) در کتاب: ژئوپلیتیک: بازنگری سیاست جهانی رویکردی انتقادی به ژئوپلیتیک ارائه داده و استدلال می‌کند که ژئوپلیتیک نه تنها یک علم تحلیلی بلکه یک گفتمان سیاسی است که قدرت‌های جهانی برای توجیه سیاست‌های خود از آن استفاده می‌کنند. او مفهوم دولت-ملت و مرزهای جغرافیایی را نه به عنوان عناصر ثابت، بلکه به عنوان سازه‌های تاریخی و اجتماعی معرفی می‌کند. اگنیو نشان می‌دهد که چگونه جهانی‌شدن، فناوری و ظهور بازیگران غیردولتی، نظم ژئوپلیتیکی را تغییر داده‌اند. او همچنین نقش ایدئولوژی‌ها و روایت‌های تاریخی را در شکل‌گیری سیاست جهانی بررسی کرده و نشان می‌دهد که ژئوپلیتیک مدرن دیگر صرفاً به روابط بین دولت‌ها محدود نمی‌شود، بلکه تحت تأثیر نیروهای فراملی و پویایی‌های اقتصادی و سیاسی قرار دارد.

جرجس، (۲۰۲۱) در کتاب «داعش: یک تاریخچه» به تحلیل تاریخچه، ایدئولوژی و راهبردهای داعش پرداخته و چگونگی ظهور و گسترش آن را بررسی می‌کند. او به نقش عوامل داخلی و بین‌المللی در شکل‌گیری و سقوط نسبی این گروه اشاره کرده و نشان می‌دهد که چگونه داعش نظم ژئوپلیتیکی منطقه را به چالش کشید. جرجس همچنین تأثیر فعالیت‌های داعش بر بازیگران منطقه‌ای، از جمله محور مقاومت را مورد بررسی قرار داده و پیامدهای آن را برای آینده امنیت خاورمیانه تحلیل می‌کند. این کتاب با استفاده از اسناد و داده‌های تاریخی، تصویری جامع از داعش و تغییرات ناشی از سرکوب سرزمینی آن ارائه می‌دهد.

بایمن (۲۰۱۵) در کتاب «القاعده، دولت اسلامی و جنبش جهادگرای جهانی: آنچه همه باید بدانند» ظهور و تحولات گروه‌های جهادی، بویژه القاعده و داعش را بررسی می‌کند. او

به تحلیل نقش این گروه‌ها در تغییر معادلات امنیتی و استراتژیک منطقه می‌پردازد و چگونگی واکنش بازیگران دولتی و غیردولتی، از جمله محور مقاومت، را در برابر این تهدیدات بررسی می‌کند. بایمن توضیح می‌دهد که چگونه داعش با از دست دادن سرزمین‌های تحت اشغال خود، به استراتژیهای جدیدی مانند جنگ نامتقارن، حملات تروریستی پراکنده و استفاده از فضای مجازی برای بقا روی آورده است.

حسن (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان فرقه‌گرایی دولت اسلامی: ریشه‌های ایدئولوژیک و زمینه‌های سیاسی «فرقه‌گرایی به عنوان یکی از عناصر کلیدی ایدئولوژی داعش را مورد بررسی قرار داده و تأثیر آن بر درگیریهای منطقه‌ای را تحلیل می‌کند. او استدلال می‌کند که داعش با سوء استفاده از تنش‌های مذهبی، توانسته است حمایت‌هایی را در برخی مناطق به دست آورد و در عین حال، دشمنی محور مقاومت و سایر بازیگران شیعه را برانگیزد. این مقاله همچنین بررسی می‌کند که چگونه بی‌سرزمینی داعش موجب تغییر در الگوهای تهدید و افزایش فعالیتهای غیرمتمرکز این گروه شده است.

کالین فلینت (۲۰۱۶) در کتاب مقدمه‌ای بر ژئوپلیتیک، اصول اساسی ژئوپلیتیک را معرفی کرده و چارچوبی برای تحلیل مسائل بین‌المللی ارائه می‌دهد. او به بررسی مفاهیمی مانند فضا، قدرت و سیاست پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه بازیگران مختلف، از دولت‌ها گرفته تا سازمان‌های بین‌المللی و گروه‌های غیردولتی، بر مرزبندی‌ها و توزیع قدرت در سطح جهانی تأثیر می‌گذارند. فلینت علاوه بر بررسی نظریه‌های کلاسیک ژئوپلیتیک، به ژئوپلیتیک انتقادی نیز می‌پردازد و تغییرات در مفهوم مرزها و تأثیر جهانی‌شدن، فناوری و جنگ‌های مدرن را تحلیل می‌کند. این کتاب شامل مطالعات موردی درباره درگیریهای خاورمیانه و سیاست‌های امنیتی بین‌المللی است و به دانشجویان و پژوهشگران ابزاری برای درک بهتر ژئوپلیتیک جهانی ارائه می‌دهد.

برخلاف مطالعات پیشین که عمدتاً به ظهور و سقوط داعش متمرکز بودند، این پژوهش بررسی می‌کند که چگونه فقدان سرزمینی این گروه بر استراتژیهای امنیتی و ژئوپلیتیکی محور مقاومت تأثیر گذاشته است. همچنین، این تحقیق از نظریه ژئوپلیتیک انتقادی برای تحلیل تغییرات در مفهوم مرزها و حاکمیت در دوره پساداعش استفاده می‌کند، که در مطالعات قبلی کمتر به آن پرداخته شده است. بنابراین، این پژوهش در ارائه رویکردی نوین به پیامدهای ژئوپلیتیکی بی‌سرزمینی داعش بر محور مقاومت تمایز دارد.

۳. چارچوب نظری: ژئوپلیتیک انتقادی

نظریه ژئوپلیتیک انتقادی به عنوان یک رویکرد نوین در مطالعات ژئوپلیتیکی، تلاش می‌کند تا مفاهیم سنتی در حوزه قدرت، فضا و مرزها را مورد بازبینی قرار دهد. برخلاف دیدگاه‌های کلاسیک که بر مفهوم ثابت سرزمین، مرزبندی‌های رسمی و نقش دولت‌های ملی تأکید دارند، این نظریه به پویایی‌های سیاسی، ایدئولوژیک و اقتصادی که در ترسیم تغییر این مرزها تأثیرگذار هستند، می‌پردازد. مرزها همواره یکی از عناصر اساسی در مطالعات ژئوپلیتیکی بوده‌اند. در رویکرد کلاسیک، مرزها به عنوان خطوطی ثابت و غیرقابل تغییر در نظر گرفته می‌شدند که کشورها را از یکدیگر جدا کرده و حوزه نفوذ و حاکمیت دولت‌ها را مشخص می‌کردند. اما با ظهور تحولات نوین، این تلقی سنتی مورد چالش قرار گرفته است. نظریه ژئوپلیتیک انتقادی به این مسئله اشاره دارد که مرزها نه تنها تحت تأثیر عوامل طبیعی و سرزمینی شکل می‌گیرند، بلکه پدیده‌های اجتماعی، ایدئولوژیک و فناوری نیز در تغییر و تحول آنها نقش اساسی ایفا می‌کنند (Agnew, 2003:76).

یکی از مهمترین دیدگاه‌های مطرح در این نظریه، این است که مرزها دیگر تنها مفاهیمی جغرافیایی نیستند، بلکه می‌توان آنها را به عنوان سازه‌های اجتماعی و سیاسی در نظر گرفت. این بدان معناست که مرزها نه تنها در اثر تغییرات ژئوپلیتیکی و جنگ‌ها دچار تحول می‌شوند، بلکه به واسطه کنش‌های ایدئولوژیک و فرایندهای جهانی‌شدن نیز می‌توانند مورد بازتعریف قرار گیرند (Flint, 2016:94). به عنوان مثال، مرزهای بین‌المللی ممکن است به واسطه پدیده‌هایی مانند مهاجرت، تروریسم، و تأثیرگذاری بازیگران غیردولتی دچار تغییرات عمده‌ای شوند.

یکی از مهمترین تحولات در دوران معاصر، تغییر نقش دولت‌ها در مدیریت مرزهای جغرافیایی است. در گذشته، دولت‌های ملی به عنوان اصلی‌ترین بازیگران ژئوپلیتیکی، کنترل کامل بر مرزهای خود داشتند و می‌توانستند از ورود و خروج افراد و کالاها جلوگیری کنند. اما در دوران حاضر، به ویژه با گسترش فناوری‌های ارتباطی و تحرکات بازیگران غیردولتی، مرزها دیگر مفهوم سخت و غیرقابل نفوذ خود را از دست داده‌اند. بسیاری از گروه‌های غیردولتی و فراملی، از جمله شرکت‌های چندملیتی، سازمان‌های تروریستی و حتی جنبش‌های اجتماعی، توانسته‌اند نقش مهمی در تغییر مفهوم مرزها ایفا کنند (Jones, 2018:112).

یکی از نکات کلیدی در ژئوپلیتیک انتقادی، تأثیر تغییرات در مرزبندی ها بر ساختارهای قدرت و بازیگران منطقه ای است. در حالی که در ژئوپلیتیک سنتی، دولت ها به عنوان بازیگران اصلی تلقی می شدند و مرزهای ملی نقشی تثبیت شده در تعیین قدرت داشتند، در ژئوپلیتیک انتقادی تأکید می شود که قدرت به طور پویا بین بازیگران مختلف توزیع می شود و مرزها می توانند تحت تأثیر گفتمان های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی تغییر کنند. این دیدگاه نشان می دهد که دولت های ملی دیگر تنها تصمیم گیران درباره سرنوشت مرزهای خود نیستند، بلکه سایر بازیگران، از جمله جنبش های فراملی و نیروهای منطقه ای نیز در تعیین سرنوشت مرزها نقش اساسی دارند (Ó Tuathail, 1996:54).

در این راستا، یکی از مصادیق مهم تغییر در مرزهای سنتی، فرایندهای ادغام و تجزیه در مناطق مختلف جهان است. به عنوان مثال، در اتحادیه اروپا شاهد روندی هستیم که مرزهای سنتی میان کشورهای عضو تقریباً محو شده اند و افراد، کالاها و سرمایه ها بدون محدودیت در این منطقه جابه جا می شوند. در مقابل، در برخی دیگر از مناطق، به ویژه در خاورمیانه، شاهد نوعی از فروپاشی مرزهای سنتی هستیم که در نتیجه جنگ های داخلی، بحرانهای سیاسی و ظهور بازیگران غیردولتی به وجود آمده است. این وضعیت نشان می دهد که مرزها نه تنها تحت تأثیر نیروهای خارجی و داخلی قرار دارند، بلکه دچار نوعی انعطاف پذیری شده اند که وابسته به شرایط سیاسی، اقتصادی و امنیتی است (Mamadouh&Dijkink, 2006:348).

تغییرات در مرزبندی ها همچنین می تواند تأثیر قابل توجهی بر استراتژیهای بازیگران منطقه ای داشته باشد. برای مثال، در شرایطی که مرزهای سنتی دچار تغییر و تحول می شوند، دولتها و گروه های منطقه ای ممکن است برای پر کردن خلأهای قدرت، سیاست های جدیدی اتخاذ کنند. این امر می تواند شامل افزایش مداخلات نظامی، تغییر در الگوهای ائتلاف سازی و حتی تلاش برای ایجاد ساختارهای ژئوپلیتیکی جدید باشد. از این منظر، ژئوپلیتیک انتقادی بر این نکته تأکید دارد که بازیگران منطقه ای دیگر نمی توانند تنها بر اساس الگوهای سنتی مرزبندی عمل کنند، بلکه باید راهبردهای خود را متناسب با تغییرات ساختاری و پویایی های نوظهور تنظیم کنند. یکی از مفاهیم کلیدی در این نظریه، اهمیت فضاهای فاقد حاکمیت مشخص یا سرزمین های خاکستری است. این فضاها مناطقی هستند که دولتها در آنها کنترل محدودی دارند یا اصلاً کترلی ندارند و در نتیجه، محل فعالیت گروه های غیردولتی می شوند. چنین مناطقی که ممکن است در اثر جنگ ها،

بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت (کمیل رافتی حمزه کلایی و دیگران) ۱۰۳

بحرانهای داخلی یا سیاستهای جهانی به وجود آمده باشند، می توانند به محلی برای فعالیت بازیگران فراملی تبدیل شوند که نظم سستی ژئوپلیتیکی را به چالش می کشند (Tuathail&Dalby, 2013:29).

۴. خلافت رسانه‌ای داعش: از الفرقان تا دابق

داعش از همان ابتدای ظهور خود، به رسانه نه فقط به عنوان ابزاری مکمل، بلکه به مثابه سلاحی استراتژیک در جنگهای نوین نگاه کرد. برخلاف گروه‌های تروریستی سستی، داعش به سرعت دریافت که کنترل بر روایت، همانند کنترل بر سرزمین اهمیت دارد. به همین دلیل، بخش رسانه‌ای خود را به صورت حرفه‌ای و ساختاریافته، با چندین بازوی رسمی از جمله "الفرقان"، "الاعتصام"، "الحیات" و مجلات دیجیتالی "دابق" و "رومیه" سازماندهی کرد که همگی نقشی تعیین کننده در ترویج پیام‌های ایدئولوژیک و جذب نیرو ایفا کردند (Farwell, 2014:50).

یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های رسانه‌ای داعش، بهره‌گیری پیچیده از شبکه‌های اجتماعی مانند توئیتر و فیس‌بوک بود. گروهی از کاربران فعال با استفاده از اپلیکیشن‌های خاصی نظیر «فجر البشائر» توانستند ده‌ها هزار پیام هماهنگ با هشتک‌های خاص منتشر کنند تا این هشتک‌ها در فضای توئیتر ترند شوند. تنها در روزهای اول سقوط موصل، اعضای داعش موفق به انتشار بیش از ۴۴۰۰۰ توییت در روز شدند و بدین وسیله پیام‌ها و تصاویرشان در جست‌وجوهای عمومی نمایان می شد (Farwell, 2014: 51). این تکنیک‌ها به داعش امکان داد تا علاوه بر تأثیرگذاری بر مخاطبان خود، توجه رسانه‌های غربی را نیز جلب کرده و وارد چرخه خبری آنها شود.

مجله دابق به زبان انگلیسی و رومیه به زبان‌های مختلف مانند فرانسوی و روسی، طراحی شده بودند تا پیامی یکسان اما مخاطب‌محور را منتقل کنند. دابق مفاهیمی مانند "فتح نهایی"، "نبرد آخرالزمانی" و "آزادی سرزمین‌های مسلمان" را تبلیغ می کرد و درعین حال تصاویر خشن مانند سر بریدن‌ها یا اعدام‌های جمعی را با بیانی سینمایی منتشر می ساخت تا رعب ایجاد کند و برتری روانی داعش را به نمایش بگذارد (Semati & Szpunar, 2018: 3). به عنوان مثال، کلیپ «هیچ حیاتی بدون جهاد نیست» با حضور اعضای داعش از بریتانیا و استرالیا در یوتیوب منتشر شد تا نشان دهد جهاد مفهومی جهانی است و مرز جغرافیایی نمی شناسد.

افزون بر این، داعش به‌خوبی به جنبه نرم قدرت رسانه واقف بود. تصاویری از جنگجویان این گروه در حال نوازش گربه یا خوردن شکلات "اسنیکرز" در کنار ویدئوهای خونین، تضادی آگاهانه ایجاد می‌کرد تا احساس دوگانه امنیت و تهدید را در مخاطب تحریک کند. این تصاویر، با اشاره‌های تاریخی به چهره‌هایی چون ابوهیرره، نوعی مشروعیت‌سازی دینی برای اقدامات داعش فراهم می‌کردند (Farwell, 2014: 52).

در سطح فنی، داعش با استفاده از شبکه‌هایی مانند "الفرقان مدیا" و کانال‌هایی رمزگذاری‌شده در تلگرام و دارکوب، محتوای خود را توزیع می‌کرد. براساس گزارش‌ها، گروه‌هایی مانند "البتر مدیا" با بیش از ۳۲۰۰۰ دنبال‌کننده، وظیفه ترجمه و بازنشر محتوای داعش را برعهده داشتند و در ایجاد کارزارهایی مانند "یک میلیارد مسلمان" که طی تنها چهار روز بیش از ۲۲۰۰۰ پست تولید کرد، فعال بودند (Awan, 2017:145). در جریان جام جهانی فوتبال ۲۰۱۴، داعش حتی هشتگ‌های #Brazil2014 و #ENG را مصادره کرد و با انتشار پیام‌هایی در قالب شوخی، کاربران جهانی را به لینک‌های ویدئوهای خود هدایت نمود (Farwell, 2014: 51).

با همه این‌ها، همین رسانه‌های پیشرفته گاه به پاشنه آشیل داعش نیز تبدیل می‌شدند. به‌دلیل فراوانی گوشی‌های هوشمند، اعضای داعش گاه بدون هماهنگی، تصاویر خشونت‌بار یا اطلاعات مکانی منتشر می‌کردند که توسط نیروهای ضدداعش برای شناسایی و حمله به آن‌ها استفاده می‌شد. به همین دلیل، داعش تدریجاً استفاده از رسانه را برای اهداف رهبری محدود کرده و ارتباطات استراتژیک را به‌جای پیام‌رسان‌های دیجیتال، به سیستم‌های سنتی مانند پیک و حمل فیزیکی بازگرداند.

در مجموع، رسانه‌های داعش نه‌فقط ابزاری برای تبلیغات، بلکه بخشی از راهبرد جنگی و حکمرانی آن بودند. استفاده از عناصر فرهنگی غربی، بهره‌گیری از طنز، مفاهیم اسطوره‌ای، و نمایش‌های خشونت‌بار، مجموعه‌ای از تکنیک‌های رسانه‌ای را شکل دادند که داعش را از دیگر گروه‌های تروریستی متمایز می‌کرد و توانست تا حد زیادی افکار عمومی جهانی و رسانه‌های اصلی را تحت تأثیر قرار دهد.

۱.۴ بی‌سرزمینی داعش

بی‌سرزمینی داعش به مرحله‌ای از تحول این گروه اشاره دارد که در آن، پس از دست دادن سرزمین‌های تحت اشغال خود در عراق و سوریه، داعش از یک حکومت سرزمینی و

بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت (کمیل رافتی حمزه کلایی و دیگران) ۱۰۵

متعارف به یک شبکه چریکی، پراکنده و غیرمتمرکز تبدیل شد. سقوط موصل و رقه در سال‌های ۲۰۱۷ و ۲۰۱۹، که به منزله پایان کنترل داعش بر سرزمین‌های خود بود، نقطه عطفی در استراتژی و عملکرد این گروه محسوب می‌شود. با این حال، فقدان سرزمین به معنای نابودی داعش نبود، بلکه ساختار عملیاتی، روش‌های جنگی، شیوه‌های تأمین مالی و جذب نیرو، و حتی ایدئولوژی آن تغییر کرد و منجر به شکل‌گیری پدیده‌ای شد که از آن تحت عنوان "بی سرزمینی داعش" یاد می‌شود (Specia, 2019). بی سرزمینی داعش در چند شاخص کلیدی بررسی می‌شود که هرکدام ابعاد جدیدی از تحول این گروه را نشان می‌دهد:

۱.۱.۴ فقدان مرکزیت جغرافیایی و پراکندگی نیروها

یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های بی سرزمینی داعش، از بین رفتن مرکزیت جغرافیایی و عدم وابستگی به یک پایگاه سرزمینی مشخص است. برخلاف دوران اوج این گروه در سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۷ که بیش از ۱۰۰ هزار کیلومتر مربع از اراضی سوریه و عراق را تحت کنترل داشت، داعش پس از سال ۲۰۱۹ به یک نیروی پراکنده، فاقد مرکز فرماندهی ثابت، و متکی به پایگاه‌های سیار و مخفی تبدیل شد.

این تغییر موجب شد که اعضای داعش به مناطق غیرقابل کنترل و بدون حاکمیت قوی دولتی مانند بیابانهای سوریه، استان‌های مرزی عراق، افغانستان، و برخی مناطق آفریقا مهاجرت کنند. از این طریق، داعش نه تنها توانست از نابودی کامل خود جلوگیری کند، بلکه با استفاده از مرزهای ناپایدار، مناطق صحرایی و گذرگاه‌های غیررسمی، عملیاتهای تروریستی خود را ادامه دهد.

۲.۱.۴ تغییر روش‌های عملیاتی از جنگ متعارف به جنگ چریکی

با فروپاشی خلافت، داعش دیگر توانایی حفظ نیروهای منظم و انجام عملیاتهای نظامی گسترده را نداشت. به همین دلیل، استراتژی جنگی این گروه از کنترل مستقیم سرزمین و جنگ کلاسیک به جنگ چریکی، عملیاتهای پارتیزانی، بمب‌گذاری‌های انتحاری، و حملات پراکنده تغییر کرد. الگوی جنگی جدید داعش شامل تاکتیکهای زیر بود: پس از بی سرزمینی داعش، این گروه به دلیل از دست دادن کنترل سرزمینی و کاهش توان نظامی،

استراتژی جنگی خود را به الگوی جنگ نامنظم و چریکی تغییر داد. یکی از مؤلفه‌های کلیدی این تغییر، افزایش حملات انتحاری هدفمند علیه پایگاه‌های نظامی و دولتی بود که عمدتاً در مناطق مرزی عراق و سوریه رخ می‌داد و با هدف ایجاد بی‌ثباتی و فرسایش نیروهای امنیتی انجام می‌شد. از سوی دیگر، کمین‌های مسلحانه در جاده‌ها و مسیرهای ارتباطی به عنوان یکی از اصلی‌ترین تاکتیکهای جنگی این گروه مورد استفاده قرار گرفت تا کاروان‌های نظامی و تأمین لجستیک نیروهای محور مقاومت را مختل کند (بلخی و مردمی، ۱۳۹۶: ۴۴-۳۵). علاوه بر این، داعش با استفاده گسترده از بمب‌های کنار جاده‌ای، حملات مؤثری را علیه خودروهای نظامی و نیروهای امنیتی سازماندهی کرد که بویژه در استان‌های نینوا، الانبار و دیاله عراق باعث تلفات گسترده شد (Rob & Shapiro, 2023). همزمان، حملات ناگهانی به روستاها و شهرهای کوچک برای ایجاد رعب و وحشت به بخشی از راهبرد این گروه تبدیل شد تا نشان دهد که همچنان توانایی عملیاتی دارد و می‌تواند مناطق غیرنظامی را ناامن کند (فتح آبادی و رحیمی مقدم، ۱۴۰۰). این تغییرات در الگوی جنگی داعش نشان می‌دهد که این گروه، پس از از دست دادن خلافت، به جای کنترل مستقیم بر سرزمین‌ها، بر بی‌ثبات‌سازی مناطق و ایجاد فضای وحشت متمرکز شده است.

۳.۱.۴ افزایش وابستگی به جنگ اطلاعاتی، تبلیغاتی و عملیات سایبری

یکی دیگر از تغییرات مهم در دوران بی‌سرزمینی داعش، افزایش استفاده از رسانه‌ها، شبکه‌های اجتماعی و عملیات سایبری برای حفظ نفوذ و جذب نیرو بود. داعش که پیش‌تر از طریق قدرت نظامی و کنترل جغرافیایی خود را تثبیت کرده بود، پس از سال ۲۰۱۹ به صورت گسترده از ابزارهای تبلیغاتی و رسانه‌ای برای گسترش نفوذ خود استفاده کرد. پس از ورود داعش به فاز بی‌سرزمینی، این گروه برای حفظ انسجام ایدئولوژیک، جذب نیرو و ایجاد رعب و وحشت، به طور گسترده از ابزارهای تبلیغاتی و جنگ رسانه‌ای بهره گرفت. یکی از اصلی‌ترین ابزارهای آن، انتشار ویدئوهای خشونت‌آمیز بود که صحنه‌هایی از اعدام‌های وحشیانه، شکنجه، و حملات انتحاری را نمایش می‌داد تا علاوه بر ترساندن مخالفان، نیروهای جدیدی را برای جهاد جذب کند (Byman, 2015: 227). در کنار این، ترویج ایدئولوژی افراطی در رسانه‌های آنلاین و شبکه‌های اجتماعی

بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت (کمیل رافتی حمزه کلایی و دیگران) ۱۰۷

مانند تلگرام و توییتر، به یکی از راهبردهای کلیدی داعش تبدیل شد، بویژه در جذب نیروهای خارجی و تحریک "گروهای تنها" برای انجام حملات انتحاری در کشورهای غربی علاوه بر آن، این گروه از مجلات دیجیتال همچون دابق و رومیه به عنوان ابزاری برای حفظ انسجام فکری نیروهای پراکنده و ارائه تحلیل‌های ایدئولوژیک درباره جهاد جهانی استفاده می‌کرد تا خود را همچنان به عنوان رهبر جنبش جهادی نشان دهد همچنین، داعش با استفاده از شبکه‌های رمزگذاری شده مانند تلگرام و دارکوب، ارتباطات داخلی خود را ایمن ساخت و به اعضای خود در نقاط مختلف جهان امکان داد تا عملیاتهای تروریستی را با هماهنگی بیشتر اجرا کنند (Rob & Shapiro, 2023). این مجموعه ابزارهای تبلیغاتی و ارتباطاتی، نشان می‌دهد که داعش، علی‌رغم از دست دادن قلمرو فیزیکی، همچنان از فضای سایبری به عنوان عرصه‌ای برای بقا و گسترش نفوذ خود بهره می‌برد.

۴.۱.۴ توسعه ساختارهای فراملی و شبکه‌های مستقل تروریستی

پس از سقوط سرزمینی، داعش تلاش کرد تا به‌جای یک مرکزیت مشخص، به یک شبکه گسترده تروریستی در سطح جهان تبدیل شود. بسیاری از نیروهای این گروه به کشورهای دیگر مهاجرت کردند و هسته‌های مخفی داعش در آسیای مرکزی، شمال آفریقا، افغانستان، و حتی اروپا شکل گرفت.

در این دوره، داعش به یک سازمان چندمرکزی تبدیل شد که در هر منطقه‌ای به‌شکلی مستقل فعالیت می‌کند. برخی از شاخه‌های داعش در کشورهای مختلف فعالیت می‌کنند. در دوره بی‌سرزمینی، داعش از یک سازمان متمرکز با رهبری واحد به یک شبکه تروریستی چندمرکزی تبدیل شد که در مناطق مختلف جهان به‌شکلی مستقل فعالیت می‌کند. این تغییر راهبردی، نتیجه از دست دادن پایگاه‌های اصلی این گروه در عراق و سوریه و نیاز آن به گسترش دامنه عملیاتی خود برای حفظ بقای سازمان بود (Byman, 2015, p. 243). یکی از مهمترین شاخه‌های داعش، داعش خراسان است که در افغانستان و پاکستان فعالیت می‌کند و از زمان ظهور خود به عنوان یکی از خطرناک‌ترین گروه‌های تروریستی در منطقه شناخته شده است. این شاخه با انجام حملات گسترده علیه نیروهای دولتی افغانستان، طالبان و حتی غیرنظامیان، خود را به عنوان بازیگر کلیدی در بی‌ثبات‌سازی منطقه معرفی کرده است (Rob & Shapiro, 2023).

در آفریقای غربی و مرکزی، داعش توانسته است با استفاده از شبکه های تروریستی محلی همچون بوکو حرام، شاخه ای قدرتمند ایجاد کند. این گروه در کشورهایی مانند نیجریه، مالی و بورکینافاسو فعالیت دارد و حملات گسترده ای را علیه دولتهای منطقه ای، نیروهای حافظ صلح سازمان ملل و جوامع محلی انجام داده است. افزایش حملات مسلحانه، گروگان گیری ها و بمب گذاری ها در این مناطق نشان می دهد که داعش در تلاش است تا با سوءاستفاده از ضعف دولتهای محلی، جایگاه خود را تقویت کند. در آسیای میانه نیز داعش تلاش کرده است تا با استفاده از گروه های محلی در ازبکستان، تاجیکستان و قزاقستان، نفوذ خود را گسترش دهد. این شاخه از داعش، هرچند نسبت به دیگر مناطق کمتر شناخته شده است، اما گزارش ها نشان می دهد که در سال های اخیر حملات پراکنده ای را در این کشورها انجام داده است و با گروه های افراط گرای محلی ارتباط برقرار کرده است (کوهکن باقری و باقری، ۱۳۹۴: ۱۹۵-۱۸۷). این ساختار چندمرکزی، به داعش اجازه داده است که با وجود از دست دادن سرزمین های اصلی خود، همچنان به عنوان یک تهدید امنیتی جدی در سطح جهانی باقی بماند.

۵.۱.۴ بازتعریف ایدئولوژی و مدل های جذب نیرو

با تغییر وضعیت داعش از یک نیروی سرزمینی به یک شبکه مخفی، ایدئولوژی این گروه نیز تغییر کرد. داعش دیگر تمرکز خود را بر ایجاد دولت اسلامی در یک منطقه خاص قرار نداد، بلکه تلاش کرد از طریق جهاد فردی و حملات پراکنده در سراسر جهان به حیات خود ادامه دهد. در این راستا، داعش مدل جذب نیرو را نیز تغییر داد و به جای جذب نیروهای کلاسیک برای جنگ میدانی، از طریق شبکه های اجتماعی و فضاهای مجازی، افراد را برای حملات انفرادی در کشورهای خودشان تحریک می کند. اصطلاح "گرگ های تنها" به نیروهایی اطلاق می شود که تحت تأثیر تبلیغات داعش، بدون ارتباط مستقیم با این گروه، دست به حملات تروریستی می زنند. در دوره بی سرزمینی، داعش از یک سازمان متمرکز با رهبری واحد که در عراق و سوریه مستقر بود، به یک شبکه تروریستی چندمرکزی تبدیل شد که در مناطق مختلف جهان به طور مستقل فعالیت می کند. این تحول راهبردی نه تنها به دلیل از دست دادن پایگاه های اصلی این گروه در خاورمیانه، بلکه به دلیل نیاز به بقا، گسترش نفوذ و حفظ ارتباطات ایدئولوژیک و عملیاتی با طرفداران جهانی خود بود (Abbaszadeh Fathabadi, 2023:29-33). شکست سرزمینی داعش در عراق و

بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت (کمیل رافتی حمزه کلایی و دیگران) ۱۰۹

سوریه، منجر به پراکندگی اعضای این گروه و تغییر ماهیت آن از یک نیروی متعارف به یک مجموعه‌ای از سلول‌های مستقل و پراکنده در مناطق مختلف جهان شد. در این راستا، داعش با اتخاذ یک مدل شبکه‌ای، تمرکز خود را از کنترل مستقیم بر سرزمین‌ها به تقویت شاخه‌های منطقه‌ای، انجام حملات تروریستی نامتمرکز و ارتباطات سایبری گسترده تغییر داد. این گروه به جای اتکا بر یک مرکزیت مشخص، بر اساس شرایط و فرصت‌های محلی در مناطق مختلف جهان، هسته‌های عملیاتی خود را به گونه‌ای تنظیم کرد که بتوانند با حداقل وابستگی به رهبری مرکزی، فعالیت‌های تروریستی را در نقاط مختلف هدایت کنند (کاظمی گودرزی و صلواتیان، ۱۳۹۷: ۱۶۵-۱۶۰). در این چارچوب، سه شاخه مهم داعش در مناطق مختلف جهان شکل گرفت که شامل داعش خراسان، داعش در آفریقای غربی و مرکزی، و داعش در آسیای میانه می‌شود.

داعش خراسان که در افغانستان و پاکستان فعالیت دارد، یکی از خطرناک‌ترین و تهاجمی‌ترین شاخه‌های داعش محسوب می‌شود. این شاخه در سال‌های اخیر حملات گسترده‌ای را علیه طالبان، دولت افغانستان، شیعیان هزاره و نیروهای خارجی انجام داده است. یکی از برجسته‌ترین حملات آن، بمب‌گذاری در فرودگاه کابل در جریان خروج نیروهای آمریکایی در سال ۲۰۲۱ بود که به کشته شدن بیش از ۱۷۰ نفر منجر شد (BBC News Persian, 2021, August 22). داعش خراسان با بهره‌گیری از ضعف امنیتی و سیاسی در افغانستان، توانسته است شبکه‌ای از نیروهای افراطی را در این منطقه جذب کند. علاوه بر آن، این گروه به طور فزاینده‌ای از فضای سایبری برای جذب نیرو از مناطق همجوار مانند ازبکستان، ترکمنستان و حتی هند بهره می‌برد.

در آفریقای غربی و مرکزی، داعش از طریق همکاری با گروه‌های محلی تروریستی مانند بوکوحرام در نیجریه، نفوذ خود را در این منطقه گسترش داده است. داعش در این مناطق از تاکتیک‌هایی مانند حملات تروریستی به پایگاه‌های نظامی، گروگان‌گیری، ترور مقامات دولتی و حملات انتحاری در مناطق پرجمعیت استفاده می‌کند. گسترش حملات داعش در مالی، نیجر، بوركینافاسو و جمهوری دموکراتیک کنگو نشان می‌دهد که این گروه در حال تبدیل شدن به یکی از اصلی‌ترین تهدیدات امنیتی در این منطقه است (Byman, 2015, p. 251). علاوه بر این، ضعف دولتهای محلی و عدم کنترل مؤثر بر مناطق بیابانی و جنگلی، به داعش اجازه داده است که پایگاه‌های عملیاتی خود را در این کشورها مستقر کرده و به صورت خودمختار و غیرمتمرکز فعالیت کند.

در آسیای میانه، داعش تلاش کرده است تا با بهره‌گیری از حلقه‌های افراطی در ازبکستان، تاجیکستان و قزاقستان، جای پای خود ایجاد کند. این شاخه، اگرچه نسبت به دیگر مناطق کمتر شناخته شده است، اما از طریق استفاده از شبکه‌های ارتباطی مجازی و جذب نیرو از طریق گروه‌های سلفی در این کشورها، تلاش کرده است تا هسته‌های مخفی خود را در آسیای میانه تقویت کند (کوهکن باقری و باقری، ۱۳۹۴: ۱۹۷-۱۹۵). علاوه بر این، برخی گزارش‌ها نشان می‌دهند که داعش در حال ایجاد پایگاه‌هایی در مناطق کوهستانی و روستایی افغانستان و شمال پاکستان است تا از آنجا به عنوان پایگاه عملیاتی برای نفوذ به آسیای مرکزی استفاده کند (Rob & Shapiro, 2023). این موضوع می‌تواند چالش‌های امنیتی جدیدی برای کشورهای آسیای مرکزی و حتی روسیه ایجاد کند، زیرا داعش به دنبال ایجاد مسیرهای جدید برای اعزام نیرو، قاچاق تسلیحات و عملیات تروریستی فرامرزی است.

در مجموع، تبدیل شدن داعش به یک سازمان چندمرکزی و پراکنده نشان می‌دهد که این گروه به جای وابستگی به یک مرکز جغرافیایی مشخص، مدل انعطاف‌پذیر و تطبیق‌پذیری را برای بقا و گسترش خود اتخاذ کرده است. این تحول به داعش اجازه داده است که با استفاده از فرصت‌های محلی، جذب نیروهای جدید و بهره‌گیری از فضای سایبری و جنگ روانی، همچنان به عنوان یک تهدید تروریستی جهانی باقی بماند.

۵. بی‌سرزمینی داعش و تأثیرات آن بر محور مقاومت

پس از سقوط خلافت خودخوانده داعش در عراق و سوریه، این گروه به جای نابودی کامل، وارد مرحله‌ای جدید شد که از آن به عنوان بی‌سرزمینی داعش یاد می‌شود. در این وضعیت، داعش که دیگر کترلی بر سرزمین‌های مشخص نداشت، به یک سازمان تروریستی پراکنده، چریکی و شبکه‌ای تبدیل شد که با بهره‌گیری از تاکتیک‌های نامنظم، همچنان به عنوان یک تهدید امنیتی در منطقه و جهان باقی ماند (عباس زاده فتح آبادی و رحیمی مقدم، ۱۴۰۰). این تحول راهبردی تأثیر مستقیمی بر محور مقاومت، شامل ایران، حزب‌الله لبنان، گروه‌های مقاومت عراق و دولت سوریه داشت، زیرا مدل تهدیدات داعش از کنترل سرزمینی به ایجاد بی‌ثباتی از طریق حملات پراکنده، جنگ اطلاعاتی و نفوذ در مناطق مرزی تغییر کرد. در این راستا، محور مقاومت نیز مجبور به تطبیق راهبردهای امنیتی

و اطلاعاتی خود با این تهدیدات جدید شد. این مقاله به بررسی ابعاد مختلف بی‌سرزمینی داعش و تأثیر آن بر محور مقاومت از منظر امنیتی، اطلاعاتی و ژئوپلیتیکی می‌پردازد.

۱.۵ تغییر ماهیت تهدیدات امنیتی برای محور مقاومت

پس از سقوط سرزمینی داعش، این گروه به جای تمرکز بر کنترل فیزیکی قلمرو، به ایجاد ناامنی و انجام حملات پراکنده در مناطق تحت نفوذ محور مقاومت روی آورد. این تغییر، معادلات امنیتی ایران، سوریه، عراق و لبنان را دگرگون کرد و محور مقاومت را وادار ساخت تا راهبردهای امنیتی جدیدی را برای مقابله با تهدیدات چریکی و غیرمتمرکز داعش اتخاذ کند. در این مرحله، داعش با استفاده از راهبردهای نامنظم و عملیاتهای پراکنده، تلاش کرد تا حضور خود را در مناطقی که پیش‌تر تحت کنترلش بودند، حفظ کند و از فروپاشی کامل جلوگیری کند. ایران که همواره یکی از ارکان اصلی محور مقاومت بوده، در این دوره نقش مهمی در مدیریت تهدیدات جدید داعش ایفا کرده است. از طریق عملیاتهای نظامی، اقدامات اطلاعاتی و همکاری‌های امنیتی با متحدان منطقه‌ای، ایران تلاش کرده است تا از احیای داعش و بازگشت آن به مناطق آزادشده جلوگیری کند. در عراق، پس از بازپس‌گیری موصل، داعش برای جبران شکست‌های خود و ایجاد بی‌ثباتی، از تاکتیکهای جدیدی مانند حملات انتحاری در مناطق پرجمعیت، بمب‌گذاری‌های کنار جاده‌ای و کمین‌های مسلحانه علیه نیروهای امنیتی و حشدالشعبی استفاده کرد. این اقدامات، روند تثبیت امنیت در عراق را دشوار کرده و نیروهای محور مقاومت را مجبور به حضور دائمی در مناطقی مانند دیاله، کرکوک و نینوا کرد. ایران به عنوان یکی از حامیان اصلی حشدالشعبی، با ارائه آموزش‌های نظامی، تسلیحات و پشتیبانی اطلاعاتی، نقش کلیدی در تقویت این نیروها و مقابله با هسته‌های مخفی داعش داشته است. علاوه بر این، نیروهای سپاه قدس با انجام عملیاتهای دقیق اطلاعاتی، بسیاری از مراکز مخفی داعش در عراق را شناسایی و نابود کرده‌اند. این اقدامات به کاهش نفوذ داعش در استان‌های مرزی عراق با سوریه کمک کرده و مانع از بازگشت آن به مناطق آزادشده شده است (بلخی و مردمی، ۱۳۹۶). در سوریه، داعش مناطق بیابانی در شرق این کشور را به پناهگاهی برای نیروهای خود تبدیل کرد و از آنجا به حملات پراکنده علیه نیروهای محور مقاومت و ارتش سوریه ادامه داد. طبیعت جغرافیایی این مناطق، امکان جابجایی آسان نیروهای داعش را فراهم کرده و آن‌ها را از حملات مستقیم نیروهای نظامی مصون نگه داشته است. در این

شرایط، ایران با اعزام مستشاران نظامی و ارائه پشتیبانی تسلیحاتی به ارتش سوریه و گروه‌های مقاومت محلی، تلاش کرده است تا این مناطق را تحت کنترل نگه دارد. نیروهای ایرانی و هم‌پیمانان محور مقاومت در سوریه، با انجام عملیات‌های هدفمند، بسیاری از مخفی‌گاه‌های داعش در صحرای سوریه را مورد حمله قرار داده و مانع از سازماندهی مجدد این گروه در مناطق شرقی کشور شده‌اند. علاوه بر آن، داعش با استفاده از شرایط بحرانی سوریه، اقدام به جذب نیرو از میان ساکنان مناطق تحت فشار اقتصادی و اجتماعی کرده و با حملات هدفمند به کاروان‌های نظامی و مراکز امنیتی، توانسته است به عنوان یک تهدید مستمر باقی بماند. این وضعیت، محور مقاومت را مجبور کرده است تا راهبردهای امنیتی خود را تغییر دهد و به جای نبردهای کلاسیک، به عملیات‌های اطلاعاتی و ضدتروریستی برای مقابله با این گروه تمرکز کند. ایران در این راستا، همکاری‌های امنیتی خود را با نیروهای محور مقاومت در سوریه تقویت کرده و از طریق استفاده از پهپادها، عملیات‌های اطلاعاتی و جنگ الکترونیک، تلاش کرده است تا توان عملیاتی داعش را به حداقل برساند (نجات، ۱۳۹۴: ۱۱-۱۰۸).

به طور کلی، سقوط خلافت داعش موجب شد که تهدیدات این گروه به سمت مدل‌های نامتمرکز و حملات پراکنده تغییر کند. در این شرایط، ایران به عنوان بزرگ‌ترین دشمن داعش و ستون اصلی محور مقاومت، با استفاده از توانایی‌های نظامی، اطلاعاتی و امنیتی خود، نقشی کلیدی در مهار این تهدید ایفا کرده است. این اقدامات نه تنها مانع از بازسازی داعش در عراق و سوریه شده، بلکه امنیت مناطق مرزی ایران را نیز تأمین کرده و از سرایت تهدیدات تروریستی به داخل کشور جلوگیری کرده است.

۲.۵ تأثیر بی‌سرزمینی داعش بر امنیت مرزهای محور مقاومت

با فروپاشی سرزمینی خلافت داعش، این گروه از راهبرد کنترل فیزیکی سرزمین فاصله گرفت و تمرکز خود را بر گسترش تهدیدات فرامرزی گذاشت؛ تهدیداتی که از دل مناطقی با نظارت امنیتی شکننده همچون مرزهای سوریه، عراق، افغانستان و ایران پدید آمدند. مجله "رومیه"، در شماره سوم خود، به‌وضوح از مفهوم "دولت بی‌مرز" سخن می‌گوید و از پیروان خود می‌خواهد تا با نفوذ در مناطق مرزی دولت‌های دشمن، امنیت آنان را مختل کنند و نشان دهند که خلافت اسلامی، حتی بدون قلمرو، زنده است و می‌تواند ضربه بزند.

بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت (کمیل رافتی حمزه کلایی و دیگران) ۱۱۳

داعش همچنین در رسانه‌هایش از مناطق مرزی ایران به‌عنوان "حلقه‌های سست کنترل شیعیان" یاد کرده و از مخاطبان خود می‌خواهد که با نفوذ به این نواحی، جبهه مقاومت را از درون تحت فشار قرار دهند. در شماره‌ای از رومیه، گزارشی تصویری از حمله‌ای انتحاری در ناحیه مرزی دیاله عراق منتشر شد که با عنوان «انتقام از ارتداد مرزی» بازتاب یافت. این اقدام بخشی از کمپینی بود که داعش آن را «کسر مرزها» می‌نامید (Rumiyah, Issue 4, 2016).

در لبنان، حزب‌الله در واکنش به این راهبرد نوظهور، مواضع خود در مناطق مرزی به‌ویژه در قلمون و عرسال را تقویت کرد. در همین دوره، سایت رسمی الفرقان کلیپی منتشر کرد که در آن تصویری از نیروهای داعش در حال انتقال مخفیانه سلاح از منطقه قلمون به دره بقاع دیده می‌شود؛ ویدیویی که نه‌تنها حاوی پیام تاکتیکی، بلکه دارای نمادهای ایدئولوژیک از «نفوذ در دل شیعه» بود (Awan, 2017: 140-146).

در مورد ایران، گزارش‌های رسانه‌ای داعش در قالب کانال‌هایی چون "الاعتصام" و گروه رسانه‌ای البتار، از استان سیستان و بلوچستان با عنوان «جبهه شرقی خلافت» یاد کرده‌اند و در مجموعه‌ای از پیام‌ها، جوانان بلوچ را به پیوستن به شبکه‌های چریکی در مرزهای ایران و پاکستان دعوت کرده‌اند. در یکی از پیام‌های تلگرامی داعش که در سال ۲۰۱۸ در کانالهای مرتبط منتشر شد، آمده بود: «ما مرز را نمی‌شناسیم. هر که خود را مومن بداند، از خراسان تا اهواز، سرباز ماست» (Semati & Szpunar, 2018).

علاوه بر این، در ویدئویی با عنوان "لا حياة إلا بالجهاد" (هیچ حیاتی جز جهاد نیست) که توسط مرکز رسانه‌ای الحیات منتشر شد، یکی از رزمندگان داعش با لهجه فارسی از «فتح دروازه‌های خراسان» سخن می‌گوید و مخاطبان خود را دعوت به عملیات در خاک ایران می‌کند. این ویدئو که در یوتیوب و توییتر بازنشر گسترده یافت، یکی از نمونه‌های استفاده مستقیم از رسانه برای تهدید مرزهای ایران و تحریک افکار عمومی منطقه‌ای بود.

در مجموع، داعش با بهره‌گیری از رسانه‌های رسمی خود، مفاهیم جدیدی از جهاد بدون مرز، شبکه‌های ترانزیتی و حملات مرزی را نه‌تنها تئوریزه کرد، بلکه در قالب تصویر و روایت به مخاطب خود منتقل کرد. این تحرکات رسانه‌ای که به شکل هوشمندانه با واقعیت‌های ژئوپلیتیک مرزهای ایران، سوریه و لبنان هم‌راستا شده بود، محور مقاومت را مجبور به بازنگری در راهبردهای مرزی و ارتقاء ظرفیت اطلاعاتی و عملیاتی خود ساخت. ایران، به‌عنوان بازیگر محوری محور مقاومت، در پاسخ به این چالش، اقدام به راه‌اندازی

واحدهای اطلاعاتی مرزی، تقویت امنیت سایبری و طراحی عملیات‌های نفوذ متقابل در مناطق مرزی کرد که بخشی از آن در قالب همکاری مشترک با حزب‌الله و نیروهای عراقی انجام شد.

۳.۵ تشدید جنگ اطلاعاتی و تبلیغاتی داعش

با از دست رفتن کنترل فیزیکی داعش بر سرزمین‌های اصلی‌اش در عراق و سوریه، این گروه به جای اتکا بر ساختارهای حاکمیتی سنتی مانند مساجد، رسانه‌های دولتی و نهادهای آموزشی محلی، راهبردی تازه مبتنی بر جنگ رسانه‌ای و اطلاعاتی را در پیش گرفت. در این چارچوب، رسانه به اصلی‌ترین ابزار داعش برای حفظ مشروعیت، جذب نیرو، و هدایت عملیات‌های چریکی تبدیل شد. داعش با استفاده از بازوهای رسانه‌ای رسمی چون الفرقان، الاعتصام، و مرکز رسانه‌ای الحیات، و همچنین مجلات دیجیتال دابق و رومیه، پروژه‌ای هدفمند را برای ساخت هویت رسانه‌ای خود طراحی کرد که شامل تولید و انتشار محتوای ویدئویی، متنی و گرافیکی با کیفیت بالا بود.

این گروه به‌طور خاص با راه‌اندازی کمپین‌های منسجم در شبکه‌های اجتماعی مانند توییتر، فیس‌بوک، و یوتیوب توانست هشتگ‌هایی مانند #AllEyesOnISIS و #TheFridayOfSupportingISIS را به ترند جهانی تبدیل کند، به‌گونه‌ای که در جریان این کمپین‌ها گاهی بیش از ۲۰۰۰۰ توییت در یک روز منتشر می‌شدند (Farwell, 2014, p. 51). همچنین اپلیکیشن‌های ویژه‌ای مانند Dawn of Glad Tidings (فجر البشائر) طراحی شدند تا هزاران کاربر به‌صورت هماهنگ، توییت‌های تبلیغاتی داعش را بازنشر کنند، بدون اینکه توسط الگوریتم‌های ضداسپم شناسایی شوند. در کنار آن، تولید ویدئوهای خشن با محتوای اعدام، عملیات‌های انتحاری، و تخریب دشمنان، در کنار انتشار محتوای "نرم" مانند نمایش نیروهای داعش در حال نوازش کودکان، توزیع غذا، یا بازی با حیوانات خانگی، بخشی از استراتژی دوگانه داعش برای ایجاد همزمان "رعب" و "جذابیت اخلاقی" بود. این تکنیک که در ادبیات رسانه‌ای با عنوان «نمایش سیاست مرگ» (spectacular thanatopolitics) شناخته می‌شود، تلاشی برای ایجاد نوعی سوژه قهرمانانه از مرگ و خشونت در ذهن مخاطب بود (Semati & Szpunar, 2018: 6). داعش همچنین با راه‌اندازی رسانه‌هایی به زبان‌های مختلف از جمله انگلیسی، فرانسوی، ترکی و روسی، تلاش کرد نفوذ خود را به مخاطبان جهانی تعمیم دهد. مجله "رومیه" به‌طور خاص با تمرکز بر مخاطبان غربی طراحی شده بود و در

بی سرزمینی داعش و تاثیر آن بر محور مقاومت (کمیل رافتی حمزه کلایی و دیگران) ۱۱۵

کنار مفاهیم ایدئولوژیک، دستورالعمل‌های عملیاتی برای اجرای حملات تروریستی انفرادی ارائه می‌داد.

از منظر فنی، یکی از مؤثرترین ابزارهای داعش، استفاده از شبکه‌های رمزگذاری شده مانند تلگرام و دارکوب برای انتشار دستورالعمل‌های عملیاتی و برقراری ارتباط با هسته‌های مخفی بود. این امر به داعش اجازه می‌داد تا بدون وابستگی به ساختارهای سرزمینی، همچنان به صورت پراکنده و فراملی فعال بماند و حملات را در سطوح مختلف برنامه‌ریزی کند (Awan, 2017:145).

از سوی دیگر، مرکز رسانه‌ای الحیات با راه‌اندازی مجموعه‌هایی مانند "مجاهد تویت" یا "هیچ حیاتی بدون جهاد نیست"، تصویری از جهاد را ارائه داد که نه تنها معنای دینی بلکه وجوهی از ماجراجویی، هیجان و رهایی فردی را برای نسل جوان مخاطب ترسیم می‌کرد. همین امر موجب شد بسیاری از جوانان از کشورهای غربی، با تأثیرپذیری از این پیام‌ها، جذب این گروه شوند و به مناطق جنگی مهاجرت کنند (Awan, 2017: 146; Farwell, 2014:53).

در نهایت، بازوی رسانه‌ای داعش به گونه‌ای عمل می‌کرد که ساختار یک "دولت رسانه‌ای" را در برابر "دولت سرزمینی" بازنمایی می‌کرد. حضور داعش در فضای مجازی نه تنها تهدیدی تبلیغاتی، بلکه نوعی قدرت نامتقارن محسوب می‌شد که امکان مداخله سیاسی، روانی و امنیتی را فراتر از مرزها فراهم می‌کرد. این استراتژی رسانه‌ای، همان‌گونه که در ادبیات تحلیل رسانه‌ای اشاره شده، در بسیاری موارد از عملیات‌های نظامی داعش مؤثرتر عمل کرده و موجب تثبیت هژمونی ذهنی این گروه در میان هوادارانش شد.

۴.۵ تقویت شبکه‌های فراملی و افزایش حملات برون‌مرزی داعش

پس از سقوط خلافت، داعش دیگر به مرکزیت مشخصی وابسته نبود و تلاش کرد به یک شبکه فراملی تبدیل شود. این گروه توانست با بهره‌گیری از ساختارهای غیرمتمرکز، شاخه‌های خود را در مناطق مختلف از جمله آفریقا، آسیای مرکزی و افغانستان تقویت کند. این تغییر راهبردی، به داعش اجازه داد تا بدون نیاز به پایگاه سرزمینی، به فعالیت‌های خود ادامه دهد و همچنان به عنوان یک تهدید امنیتی در سطح جهانی باقی بماند (Byman, 2015, p. 243). با این تحول، داعش توانست از بحران‌های امنیتی، خلأهای قدرت و ضعف

دولتهای محلی در مناطق مختلف جهان سوءاستفاده کند و حملات خود را در مقیاس فرامرزی گسترش دهد.

یکی از مهمترین شاخه‌های داعش، داعش خراسان است که در افغانستان و پاکستان فعالیت دارد. این شاخه بویژه در حملات علیه نیروهای طالبان و شیعیان افغانستان فعال بوده و در سال‌های اخیر حملات مرگباری را در کابل و دیگر شهرهای افغانستان انجام داده است. در سال ۲۰۲۱، این شاخه مسئول حمله انتحاری در فرودگاه کابل بود که ده‌ها نفر از جمله نظامیان آمریکایی را هدف قرار داد. داعش خراسان همچنین از وضعیت ناپایدار امنیتی در افغانستان پس از خروج نیروهای خارجی برای تقویت خود استفاده کرده و توانسته است با جذب نیرو از گروه‌های افراط‌گرای محلی، دامنه فعالیت‌های خود را گسترش دهد (Taneja, 2018: 5-6). علاوه بر این، این شاخه از طریق شبکه‌های مخفی در پاکستان، در تلاش است تا با حملات چریکی و بمب‌گذاری‌های هدفمند، جایگاه خود را در جنوب آسیا تثبیت کند.

در آفریقای غربی و مرکزی، داعش توانست با استفاده از گروه‌هایی مانند بوکوحرام، نفوذ خود را در نیجریه، مالی و بوركینافاسو افزایش دهد. این گروه در این مناطق حملات گسترده‌ای علیه نیروهای دولتی و غیرنظامیان انجام داده و همچنان یک تهدید جدی برای ثبات این کشورها محسوب می‌شود. گروه‌های وابسته به داعش در آفریقا از تاکتیک‌هایی مانند گروگان‌گیری، بمب‌گذاری، و حملات گسترده به مناطق غیرنظامی برای ایجاد وحشت استفاده کرده‌اند. گسترش داعش در این منطقه موجب شده که سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای غربی نیز برای مهار آن وارد عمل شوند، اما ضعف دولتهای محلی و عدم هماهنگی بین نیروهای امنیتی، شرایط را برای رشد این گروه مساعد کرده است (کاظمی گودرزی و صلواتیان، ۱۳۹۷).

در آسیای میانه، داعش تلاش کرده است با بهره‌گیری از گروه‌های افراطی در ازبکستان، تاجیکستان و قزاقستان، جای پای خود ایجاد کند. این موضوع نگرانی‌هایی را برای ایران و روسیه ایجاد کرده است، زیرا افزایش حضور داعش در این مناطق می‌تواند به تهدیدات امنیتی گسترده‌تری منجر شود. برخی گزارش‌ها نشان می‌دهند که نیروهای داعش در حال نفوذ به مناطق مرزی بین افغانستان و کشورهای آسیای مرکزی هستند و تلاش دارند از این مسیرها برای جابه‌جایی نیرو، قاچاق تسلیحات و تأمین منابع مالی استفاده کنند (نجفی و همکاران، ۱۴۰۲: ۶۹). این وضعیت باعث شده است که کشورهای منطقه، از جمله

ایران و روسیه، تدابیر امنیتی خود را برای مقابله با نفوذ داعش در این مناطق تقویت کنند. در مجموع، بی‌سرزمینی داعش موجب شد که این گروه برای حفظ نفوذ خود، از یک سازمان سرزمینی به یک شبکه تروریستی چندمرکزی تبدیل شود که هر شاخه آن به طور مستقل عمل می‌کند. این تغییر، نه تنها به داعش کمک کرده است که از سرکوب گسترده جلوگیری کند، بلکه به آن امکان داده است که در مناطق مختلف جهان به فعالیت‌های تروریستی خود ادامه دهد و همچنان یک تهدید جدی برای امنیت بین‌المللی باقی بماند.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بی‌سرزمینی داعش، به‌عنوان یکی از پدیده‌های ژئوپلیتیکی نوظهور در خاورمیانه، نظم سستی قدرت و امنیت را در منطقه دگرگون کرده و پیامدهای چندلایه‌ای برای محور مقاومت به همراه داشته است. برخلاف تصور رایج مبنی بر نابودی داعش با از دست رفتن خلافت سرزمینی‌اش، این گروه با بازتعریف راهبردهای خود، به یک بازیگر نامتمرکز، فراملی و چریکی بدل شد که از جنگ متقارن فاصله گرفت و با تکیه بر جنگ سایبری، تبلیغات رسانه‌ای و ایجاد هسته‌های پراکنده، تهدیدات خود را بازتولید کرد. نظریه ژئوپلیتیک انتقادی، با تأکید بر نقش گفتمان‌ها، سیالیت مرزها و پویایی فضاهای بدون حاکمیت، چارچوبی مفهومی برای تحلیل این وضعیت ارائه می‌دهد. داعش پس از بی‌سرزمینی، با بهره‌گیری از مناطق بی‌ثبات در عراق، سوریه، افغانستان و شمال آفریقا، و استفاده از ابزارهای رسانه‌ای همچون مجلات دیجیتال دابق و رومیه، روایت جهاد را به‌عنوان ابزاری برای حفظ مشروعیت و قدرت نرم خود زنده نگه داشت. در این میان، محور مقاومت که پیش‌تر با داعش در میدان‌های نبرد متعارف مقابله کرده بود، اکنون با تهدیدی نامتمرکز، رسانه‌ای و اطلاعاتی روبه‌رو است که مستلزم بازنگری در سیاست‌های امنیتی و استراتژی‌های عملیاتی است. کشورهای عضو این محور، به‌ویژه ایران، با تمرکز بر جنگ اطلاعاتی، مقابله سایبری و توسعه ظرفیت‌های نظارتی در مرزهای آسیب‌پذیر، تلاش کردند تا با تهدیدات فراملی داعش مقابله کنند. از سوی دیگر، استفاده داعش از فضاهای ژئوپلیتیکی خاکستری، جغرافیای تهدید را از مرزهای مشخص به فضای مجازی، افکار عمومی و شبکه‌های فراملی گسترش داد. بدین ترتیب، بی‌سرزمینی داعش نه تنها یک تغییر تاکتیکی در ساختار تروریسم بود، بلکه نمود یک گذار بنیادین از ژئوپلیتیک کلاسیک به ژئوپلیتیک سیال است؛ گذاری که در آن قدرت دیگر وابسته به سرزمین نیست، بلکه به

توانایی ساخت روایت، کنترل شبکه‌ها و استفاده از خلأهای حکمرانی وابسته است. این تحول، ساختار دفاعی و امنیتی محور مقاومت را نیز دگرگون کرده و آن را وادار به توسعه روش‌های چندلایه، فراتر از مرز و میدان نظامی کرده است.

کتاب‌نامه

- بلخی، محمد، مردمی، ابوالقاسم (۱۳۹۶)، «بررسی و تحلیل تاکتیک‌های نظامی گروه تکفیری داعش در جنگ نیابتی علیه دولت و ملت سوریه»، دو فصلنامه مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)، سال دوم، شماره دوم، صفحات ۵۸-۲۷.
- سیمبر، رضا، آذین، صدیقه (۱۳۹۸)، «چالش‌های امنیتی سیستان و بلوچستان به دنبال حضور طالبان و داعش در افغانستان»، فصلنامه مطالعات آسیای جنوب غربی، سال دوم، شماره ۸، صفحات ۱۳۰-۹۱.
- عباس زاده فتح آبادی، مهدی، رحیمی مقدم، فائزه (۱۴۰۰)، «تحلیل تماتیک تکنیک‌های رسانه ای داعش در القای قدرت؛ مطالعه موردی دابق و رومیه»، مطالعات قدرت نرم، سال یازدهم، شماره چهارم، (پیاپی ۲۷)، صفحات ۲۱۷-۱۸۹.
- قوامی، میرحسین، دانشور دیلمی، محمدرضا و قضائی، امیررضا (۱۳۹۶)، «روشها و منابع تأمین مالی جریان تروریستی داعش و راهکارهای مقابله با آنها»، فصلنامه اقتصاد دفاع، سال دوم، شماره پنجم، صفحات ۱۴۸-۱۲۹.
- کاظمی گودرزی، سیده زهرا، صواتیان، سیاوش (۱۳۹۷)، «الگوی تبلیغ گروه تروریستی داعش در جذب نیرو (مورد مطالعه: مجله «دابق»)»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست و یکم، شماره ۷۹، صفحات ۱۸۵-۱۴۵.
- کوهکن باقری، علیرضا، باقری، سامیه (۱۳۹۴)، «زمینه های شکل گیری گروه داعش در آسیای مرکزی»، فصلنامه علمی پژوهش های سیاسی جهان اسلام، سال پنجم، شماره سوم، صفحات ۲۰۷-۱۸۳.
- نجات، سیدعلی (۱۳۹۴)، «گروهک تروریستی داعش و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران؛ چالشها و فرصتها»، فصلنامه سیاست، سال دوم، شماره ششم، صفحات ۱۱۹-۱۰۳.
- نجفی، علیرضا، عبادی نژاد، سید علی، امیری، نجات (۱۴۰۲)، «شناسایی سناریوهای آینده حضور و فعالیت گروهک تکفیری-تروریستی داعش (مورد مطالعه: مرزهای شرقی کشور)»، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال یازدهم، شماره ۴۳، صفحات ۷۰-۴۲.

- Specia, M. (2019). The evolution of ISIS: from rogue state to stateless ideology. *The New York Times*.
- Farwell, J. P. (2014). *The Media Strategy of ISIS*. *Survival*, 56(6), 49–55. <https://doi.org/10.1080/00396338.2014.985436>
- Semati, M., & Szpunar, P. M. (2018). *ISIS beyond the spectacle: communication media, networked publics, terrorism*. *Critical Studies in Media Communication*, 35(1), 1–7. <https://doi.org/10.1080/15295036.2018.1414751>
- Awan, I. (2017). *Cyber-extremism: Isis and the power of social media*. *Society*, 54(2), 138–149. <https://doi.org/10.1007/s12115-017-0114-0>
- BBC News Persian. (2021, August 22). Taliban takes control of Afghanistan: What happened and what's next? *BBC Persian*. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58332084>
- Byman, D. (2015). *Al Qaeda, the Islamic State, and the global jihadist movement: What everyone needs to know*. Oxford University Press, USA.
- Flint, C. (2016). *Introduction to geopolitics*. Routledge.
- Freedman, L. D. (2021). *Nonstate warfare: The military methods of guerrillas, warlords, and militias*. Princeton University Press.
- Gerges, F. A. (20۲۱). *ISIS: A History*. Princeton University Press
- Hassan, H. (2016). The sectarianism of the Islamic State: Ideological roots and political context.
- Jones, R. (201۸). *Borders and mobility in South Asia and beyond*. Anthem Press.
- Kazemi, S. A. A., & Jegarlouii, N. M. (2017). Study on the role of identity-oriented actors in the Syrian crisis. *Juridical Tribune Journal= Tribuna Juridica*, 7(1).
- Mamadouh, V., & Dijkink, G. (2006). Geopolitics, international relations and political geography: The politics of geopolitical discourse. *Geopolitics*, 11(3), 349-366.
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. Routledge.
- Rob, J., & Shapiro, J. (2023). A brief history of online influence operations. *Lawfare*.
- Taneja, Kabir (2018). «The Fall of ISIS and its Implications for South Asia», *Orf Issue Brief*, ISSUE NO. 220.
- Tuathail, G. Ó., & Dalby, S. (Eds.). (1998). *Rethinking geopolitics* (p. 28). London: Routledge.